

УДК 821.161.2.09-92

Галина РАЙБЕДЮК*

НАЦІЄЦЕНТРИЧНІ ДОМІНАНТИ ДОКУМЕНТАЛІСТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ-ДИСИДЕНТІВ

У статті з'ясовано ідейно-змістові домінанти документалістики українських поетів-дисидентів, виявлено їх зумовленість суспільно-політичною ситуацією в Україні періоду 1960-70-х років. Конкретизовано зв'язки фактологічного тексту з етикою буття покоління нонконформістів в умовах комуністичного режиму, декодовано достовірну інформацію про правозахисний рух та літературний процес в умовах тоталітаризму, практику сфабрикованих судів над українською інтелектуальною елітою. Основну увагу зосереджено на характеристиці націєцентричних векторів відкритої кореспонденції Василя Стуса та Ірини Калинець, обґрунтовано її ментальну сугерованість і суспільну значущість, зацентовано фактографічний і психологічний плани. Доведено, що смислове поле відкритих листів дисидентів (індивідуальних і колективних) структуроване наскрізною національною й, водночас, екзистенційною проблематикою. Відкриті листи дисидентів розглядаються як інформативні, аналітичні тексти з широким історичним та інтелектуальним діапазоном, високим емоційно-викривальним пафосом та моральними імперативами. Тематичний спектр проаналізованої документалістики скорельовано з фундаментально незмінним націоохоронним етосом в'язнів сумління; її ідейно-змістовою домінантою визнано подвигництво і стоїцизм письменника у відстоюванні права свого народу мати власну державу, мову, культуру, у відповідальності митця за збереження національно «Я» – особистого та всезагального.

Ключові слова: нонконформізм, дисиденти, документалістика, відкритий лист, домінанта, націєцентричність, імператив, текст.

Постановка проблеми в контексті сучасної науки та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. У дискурсі української гуманітаристики останніх десятиліть питома вага припадає на значущі документальні масиви, що активно впливають в загальний інформаційно-культурний потік, відтак потребують їх об'єктивної оцінки та фахового осмислення. На особливий статус у цьому сенсі претендують документальні матеріали, репрезентовані когортою письменників-інакодумців, котрі в умовах «політичних заморозків» (В. Панченко) та «українського безчасся» (І. Дзюба) сміливо й послідовно чинили опір тоталітарному режимові, засвідчивши в театрі абсурду підрадянського буття (радше небуття) тріумф людського духу та незнищенності національної екзистенції. Відтак проблема заповнення численних лакун істинних реалій (історичних, культурно-мистецьких) радянської епохи, зумовлених їх замовчуванням / фальсифікацією, значною мірою може бути вирішена шляхом системного оприлюднення та уведення до обігу (читацького та наукового) художньо-документальної спадщини інакодумців. Це, передовсім, усні заяви, виступи, звернення, протестні апеляції до різних партійно-державних установ, громадськості та окремих осіб, колективні та особисті

---

*Райбедюк Г. – кандидат філологічних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна; e-mail: raibedyuk@ukr.net.

відкриті листи репрезентантів інтелектуального нонконформізму періоду «застою», зокрема, його авангарду – українських письменників-дисидентів.

Особливим чином придатні для реконструювання історико-культурного дискурсу означеної пори свідчення тих постатей, чий набутий упродовж життя власний досвід, за словами одного з найкомпетентніших сучасних дослідників порушеної у статті наукової проблеми О. Рарицького, є «проекцією культурно-семантичного коду свого покоління»¹. Тому й документальні джерела творчої біографії митців-інакодумців, поряд із їх художніми та науково-публіцистичними творами, суттєво доповнюють галузі сучасної гуманітаристики (історії, культурології, літературознавства)². Серед спонук пильної уваги до знакових свідчень (документальних і мистецьких) репрезентантів дисидентської генерації найістотнішою бачиться усвідомлена потреба «знати своє недавнє минуле, досвід виборсування з пут тоталітаризму, морального випростування, національного усамостійнення. Ця потреба актуальна доти, поки це минуле і цей досвід не стали органічною частиною суспільної свідомости, а про таке ще, на жаль, рано говорити»³.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри відчутні зрушення на шляху видання та наукового осмислення значного масиву художньої документалістики (спогадів, щоденників, епістолярію) письменників-інакодумців (І. Світличного, В. Стуса, І. Калинця, М. Руденка, Т. Мельничука, С. Сапеляка та ін.), значна її частина поки не видана, відтак і належно не прокоментована. Десять років тому в передмові до тритомового зібрання спадщини поета-дисидента С. Сапеляка М. Жулинський зауважував, що, на жаль, «історичні документи, різного роду архівні матеріали не систематизовані...»⁴. Не опубліковано й досі усіх стенограм (правдивих) судових процесів, які велися над в'язнями сумління, чимало художніх і науково-публіцистичних творів ще вимагають серйозної текстологічної роботи, впорядкування, усебічної інтерпретації. Варто зауважити, що методологічно й фактично важливі аспекти документалістики дещо раніше ґрунтовно розглянули такі відомі дослідники, як О. Галич⁵, М. Коцюбинська⁶, Г. Мазоха⁷, О. Рарицький⁸. Фахових оцінок потребують нещодавно оприлюднені матеріали деяких поетів-дисидентів, скажімо, восьмикнижжя Ірини Калинець⁹, укладений Вахтангом Кіпіані збірник документів «Справа Василя Стуса»¹⁰. Ці джерела, а також раніші репрезентативні матеріали означеного вище кола нонконформістів і визначили об'єкт нашого дослідження.

¹ Рарицький О. А. Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників) : монографія. Київ : Смолоскип, 2016. 488 с. С. 97.

² Райбедюк Г. Б. Антропологічні виміри документалістики Ірини Калинець. *Філологічні діалоги* : збірник наукових праць. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2020. Вип. 7. С. 67–77. С. 69.

³ Коцюбинська М. Х. Історія, оркестрована на людські голоси. Екзистенційне значення художньої документалістики для сучасної української літератури. Київ : ВД «Киево-Могилянська академія», 2008. 70 с. С. 17.

⁴ Жулинський М. Г. Самозахистом йому було слово // Сапеляк С. Є. І каміння те стало хлібами... : у 3-х т. Харків : Майдан, 2011. Т. 3 : Спогади, листування, нотатки із щоденника. С. 7–14. С. 11.

⁵ Галич О. А. Документальна література та глобалізаційні процеси у світі : монографія. Луганськ : Резников В. С., 2013. 264 с.

⁶ Коцюбинська М. Х. «Зафіксоване і нетлінне» : Роздуми про епістолярну творчість. Київ : Дух і Літера, 2001. 300 с.; Коцюбинська М. Х. Література факту : між «великою» і «малою» зонами. *Березіль*. 2006. № 9. С. 157–173.

⁷ Мазоха Г. С. Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття : жанрово-стильові модифікації : монографія. Київ : Міленіум, 2006. 344 с.

⁸ Рарицький О. А. Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників) : монографія. Київ : Смолоскип, 2016. 488 с.

⁹ Калинець І. О. Повне зібрання творів : у 8-ми т. / упор. І. М. Калинець. Львів : СПОЛОМ, 2012–2014.

¹⁰ Справа Василя Стуса : Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР / уклад. В. Кіпіані. Харків : Віват, 2019. 688 с.

Мета статті – з'ясувати й охарактеризувати складові націєцентричної ідейно-змістової домінанти документалістики українських поетів-дисидентів, виявити й конкретизувати зв'язки їх мемуарного тексту з етикою буття в умовах абсурдного світу. З-посеред **наукових завдань** найважливішим бачиться виявлення націєцентричних векторів відкритої кореспонденції дисидентів та обґрунтування її ментальної сугерованості й суспільно значущості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Всесвітньо відома мислителька Ханна Аренд у книжці з промовистою назвою «Люди за темних часів» писала про те, що «навіть за найтемніших часів ми маємо право сподіватися бодай якогось промінця», і що є такі люди на землі, які своїм життям і працею за будь-яких обставин спроможні засвітити оте «мерехтливе і незрідка кволе світло», котрим осягають визначений їм на землі строк¹¹. Саме до такого роду постатей належать поети-дисиденти, пасіонарії українського народу, котрі своїм життям, творчістю, активною радикальною громадянською позицією виборювали в суспільних катаклізмах тоталітарної доби право мати почуття самоповаги, людської і національної гідності. Готовність узяти на себе всі драматичні колізії свого часу, що пронизує лейтмотивом усвідомленої жертвовності усю дисидентську поезію, сприймалась ними «не як нещастя, удар долі, а навпаки, як дарунок долі, богопомазаництво, як хрест, узятий на себе свідомо і добровільно понесений кривавою, але радісною дорогою на Голгофу»¹².

Прямостояння і протистояння чільних репрезентантів інтелектуального нонконформізму кінця 1960–70 рр. в умовах «вертикальної труни» (В. Стус) чітко й імперативно заявлено і в художній творчості (І. Світличний: «Себе зіграйте, свій хребет, / Зіграйте випростано, струнко!»), й у різних жанрах документалістики, в якій зафіксовано «перші зародки контролю громадськості, перші кроки на шляху до вимріяного громадянського суспільства»¹³.

Доля українських поетів-дисидентів безпосередньо переплетена з долею народу, а їх творчість (і художня, й документальна) – то «непрочитана історія України й ГУЛАГу, бездоріжжя сьогодення, тривога за завтрашнє нації та держави»¹⁴. Саме ці проблеми визначили наріжні грані ідеології, естетики та етики буття дисидентів, націєцентричну змістову домінанту їх документалістики, що поряд із антропоцентричною проблематикою, стала для кожного з них визначальною. Дисидентська документалістика, як і художньо-мистецькі візії, є не лише свого роду стереоскопічною картиною історичної реальності. У своїй системній цілісності її ідейно-змістові домінанти орієнтують сучасників і на збереження національної пам'яті, й, водночас, на нове осмислення минулого України та її «футуристичний прогноз» (Ю. Барабаш). І це закономірно, адже «невід'ємний компонент психологічної структури особистості кожного із в'язнів сумління визначала національна самосвідомість»¹⁵.

Дисиденти в усі періоди життя (і вільного, й в'язничного) глибоко переймалися національними питаннями, котрі гостро резонують і в наші дні. З-посеред них

¹¹ Арендт Х. Люди за темних часів. Київ : Дух і Літера, 2008. 318 с.

¹² Ільницький М. М. Цілюща сила полинової гіркоти. URL: <https://kameniar.lnu.edu.ua/?p=5130> (дата звернення: 15. 04. 2020).

¹³ Коцюбинська М. Х. Історія, оркестрована на людські голоси. Екзистенційне значення художньої документалістики для сучасної української літератури. Київ : ВД «Киево-Могилянська академія», 2008. 70 с. С. 17

¹⁴ Саган В. На вістрі тривоги : тайна сьома творчості Степана Сапеляка // Сапеляк С. І каміння те стало хлібами... : У 3 т. Харків : Майдан, 2011. Т. 2 : Есеї, рецензії, статті. С. 3–10. С. 7.

¹⁵ Райбедюк Г. Б. Вивчення творчості українських поетів-дисидентів : навчально-методичний посібник. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2012. 540 с. С. 108.

виокремлюється зафіксовані в різних документальних джерелах їх біографії звинувачення українського істеблїшменту різних «мастей» у пасивності-зраді, що повторюється в національній історії надзвичайно часто (згадати б Франкове «Ти, брате, любиш Русь...» або ж «царепоклонство» Степана з «Боярини» Лесі Українки). Прозірно передбачаючи новий виток інтегрування майбутніх лжепатріотів у нову українську реальність, застерігаючи наступні покоління від подібного ганебства, В. Стус у «Таборовому зошиті» (запис 9-10) нотує: «Власне, чи є українська інтелігенція? Думаю, або її немає взагалі, або вона все молода і все недозріла. Вона втратила свою якість або ніколи її не досягала. Український інтелігент на 95 % чиновник і на 5% патріот. Отож, він і патріотизм свій хоче оформити в бюрократичному параграфі, його патріотизм і неглибокий, і ні до чого не зобов'язує. Бо на Україні досі не створено патріотичної гравітації. Введена в систему держави, ця інтелігенція не чує жодного обов'язку перед народом»¹⁶.

У відкритому колективному листі Президентові України уже пори незалежності (22. 08. 1997 р.), ініційованому відомою письменницею-правозахисницею, багатолітньою бранкою комуністичних таборів Іриною Калинець (1940–2012), гірким докором звучали пекучі слова: «У час сталінізму український народ лише в роки голодомору втратив понад вісім мільйонів. А за весь час соціалістично-комуністичного режиму позбавлено життя, здоров'я, права на нормальний побут майже все українське населення. Нема сім'ї, де не було б жертви кривавого режиму [...] Ми ще є! Ми – вся репресована, нищена голодомором, війнами, більшовизмом, русифікацією, ненавистю, але ще жива Україна, що продовжує стогнати під ярмом перефарбованих демагогів-хижаків [...] Чому відродження української нації не стало державною справою? [...] Чому ми пасинки у рідному домі?..»¹⁷. Ірина Калинець, будучи високодуховною й націєцентричною особистістю, «явила рідкісне подвижництво і стоїцизм у відстоюванні права свого народу мати власну державу, мову й культуру, дихати своїм повітрям, будувати свою оселю, робити свій вибір – без озирання на “старшого брата”»¹⁸.

Дисиденти у відкритих листах особливо виразно ідентифікували вияв авторської свідомості, заґрунтованої в національне коріння, «сприяли подоланню шовіністичних імперських кордонів на терені вивільнення України від московської та будь-якої іншої чужоземної залежності, закликали до осмислення власної долі, вчили «чути себе українцями»¹⁹. Так, у колективному листі до ООН політичні в'язні з Мордовії просять прийняти те, що вони українці й ідентифікують себе як «прихильники всякому рухові, що стремить до свободи і правди», ставляться «прихильно до всілякої культури і прогресу в усіх ділянках громадського життя, а рівно ж до самовизначення всіх народів, як і до самовизначення Української Соборної Держави»²⁰.

Колективні протестні листи виконували особливу місію в інформаційному просторі доби тоталітаризму. У них здебільшого акцентувались об'єктивні спонуки написання відповідних звернень і заяв, висловлювались конкретні вимоги щодо вирішення тих чи тих суспільно-політичних або ж громадсько-культурних проблем, насамперед, націєохоронних. Яскравим прикладом такої кореспонденції може бути відомий «Лист

¹⁶ Справа Василя Стуса : Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР / уклад. В. Кіпіані. Харків : Віват, 2019. 688 с. С. 682.

¹⁷ Калинець І. О. Повне зібрання творів : у 8-ми т. Львів : СПОЛОМ, 2013. Т. 7. Кн. 1 : Без заборона : статті, заяви, виступи. 528 с. С. 428–431.

¹⁸ Конончук Т. І. Вручено премію імені Ірини Калинець. *Літературна Україна*. 2015. 02 квітня.

¹⁹ Зіновська А. Відкрите листування письменників – як вияв авторської свідомості в умовах тоталітаризму. *Київська старовина*. 2004. № 2. С. 86–90. С. 90.

²⁰ Микулин А. О. Концентраційні табори в Советському Союзі. Листи в'язнів з Мордовії. URL: <https://nemaloknig.net/read-74835/?page=45#booktxt> (дата звернення: 21. 04. 2020).

творчої молоді Дніпропетровщини» на захист роману «Собор» Олеся Гончара та його однодумців, одним із ініціатором якого був багатолітний політв'язень, поет-дисидент І. Сокульський. У «Листі...», зокрема, йшлося про втрати, яких зазнає українська культура, наводилися конкретні факти переслідування національно свідомої інтелігенції. Це був відчайдушний крик тривоги і протесту, яким молодь хотіла розбудити почуття совісті та обов'язку керівників, їх національної приналежності. В матеріалах КДБ «Лист...» було однозначно визнано «антирадянським документом, в якому паплюжиться національна політика радянського уряду». Навіть саме ознайомлення з цим документом вже інкримінувалося як «антирадянська агітація і пропаганда». Для І. Сокульського «Лист...» став першим порогом, перейшовши який «шляху назад не було»²¹.

Звернення інакодумців до жанру відкритого листа (його аналоги: заява, виступ, протест, телеграма, відкрите звернення тощо) зумовлене об'єктивними чинниками. Це стало в умовах політичних утисків чи не єдиною можливістю бути почутими громадськістю, публічно заявити про свої пріоритети, переконання, виявити спротив проти насилля над людиною й народом у цілому. Як відомо, стильовими ознаками відкритого листа є персональність та інформаційна цілеспрямованість (зазвичай до конкретного адресата). Специфіка такого епістолярно-публіцистичного тексту й у тому, що діючи на конкретного адресата, автор усе ж фактично передбачає відсутність зворотної реакції. Такий тип комунікації здебільшого односторонній. Тому у відкритих листах інакодумці, заздалегідь знаючи про бездіяльність адресатів, якими були здебільшого державно-партійні посадовці найвищих рангів (Л. Брежнев, П. Шелест, О. Ляшко, М. Підгорний, В. Щербинський та ін.), переважно нівелювали мовленнєві кліше-формули (стилістично нейтральні етикетні одиниці: «Пробачте», «Вибачте», «Прошу» тощо). Натомість вони активно використовували ресурси риторичних фігур на кшталт: «Вимагаю», «Обвинувачую», «Засуджую» й под.

Стиль викладу апеляцій дисидентів характеризує гострота вислову, імперативний тон, надто коли йшлося про питання державності, національної культури, української мови. Так, В. Стус в обвинувачувальному листі до офіційних інстанцій (концтабір «Добровлаг», 1975 р.) *вимагає* карати організаторів і виконавців репресій на Україні – «судити їх як ворогів українського народу та його культури...». Звертаючись до громадськості, він писав (по суті – волав до світу!): «Кагебісти довели, що їхніми ворогами є твори письменників та мислителів усього світу. За це я вимагаю судити їх як ворогів української культури, ворогів українського народу, ворогів гуманізму, світової культури, ворогів людства»²².

Із документальних джерел постає постать В. Стуса, етику й естетику якого виповнює націєзбережувальна енергія. В ранньому філософсько-публіцистичному есе **«Дещо з думок наших попередників про національне питання на Україні та про її сьогоденне буття» (1968) він висловив думку, котра визначить надалі ідейно-змістовий каркас його творчої постави та громадянської незламної позиції: «Митець потрібен своєму народові та й усьому світові, коли він сучасний, коли його творчість іде по самому нерву життя, коли вона зливається з криком його нації. Де та сучасність для сьогоденного українського митця, для сьогоденного українського інтелектуаліста? Вона між лезом великодержавного меча й горлом української нації. Там і тільки там шукали й знаходили сучасність наші попередники, вітчизняні письменники-великомученики, більшість яких стала жертвою російського царизму та новітніх деспотій. Вони нам дорогі саме своєю**

²¹ Лицар Свободи : до 75-річчя від дня народження Івана Сокульського. URL: <http://biography.nbuv.gov.ua/data/data/bibliogr/2767.pdf> (дата звернення: 23. 01. 2020).

²² Стус В. С. Твори : у 6 т., 9 кн. Львів : Просвіта, 1994. Т. 4. 545 с. С. 438.

затурбованістю долею рідного народу»²³. Лист-звернення В. Стуса до громадськості (1975 р.) можна вважати узагальнюючим текстом свідчення-обвинувачення системи, котра тотально руйнувала духовність нації: «Я обвинувачую внутрішніх рецензентів КГБ, які писали оцінки на вилучені твори українських літераторів [...] Я певний того, що рано чи пізно КГБ будуть судити – як злочинну, відкрито ворожу народові поліційну організацію [...] Нехай у багатомовній справі її злочинців буде і моя сторінка свідчень-обвинувачень»²⁴.

Солідаризуючись із В. Стусом, Ірина Калинець упродовж всього життя повсякчас ставала на захист українського слова, пристрасно декларуючи свою позицію у багатьох публічних виступах, усвідомлюючи, що як «не стане мови – не стане й національності» (І. Огієнко). Так, в одному з відкритих листів до Олесея Гончара вона писала про відповідальність письменника перед своїм народом за збереження його національного «Я»: «Якщо ми сьогодні говоримо, що Маркіян Шашкевич і вся Руська Трійця були будителями національного самоусвідомлення, то маємо на увазі насамперед те, що в умовах дискримінації й асиміляції ці діячі сміливо і безкомпромісно взялися за питання мови та культури рідного народу, не чекаючи ні дозволу владних світу цього, ні нових демократичних часів, не питаючи також, що їх чекатиме за цю безкомпромісність...»²⁵.

Незважаючи на те, що відкриті листи були заборонені й залишалися без відповіді, вони виконали свою місію і зараз вартість цієї кореспонденції полягає насамперед у тому, що в ній закодовано цінну інформацію про правозахисний рух в Україні, літературний процес в умовах тоталітаризму, приховувану від цивілізованого світу практику сфабрикованих судів над українською інтелектуальною елітою. «Схоже, що в недалекому майбутньому уявлення про духовне життя в тих роках формуватиметься саме за листами-хроніками цих людей, які є вражаючими духовними щоденниками долання страху перед системою і плекання в собі власної гідності»²⁶.

У стагнаційний період української історії дисиденти відкрито заявляли про імператив національної аксіології – усупереч генеральній лінії державно-партійної доктрини. В життєвих і творчих візіях фундаментально незмінним для них завжди залишався націоохоронний етос, опертий на глибинні й органічні духовні та ментальні пріоритети українства. Симптоматичною в цьому сенсі є сформульована В. Стусом у 2-й половині 1960-х років (точна дата невідома) «Пам'ятка для українського борця за волю», що вперше видрукувана у 4-му тому виданого львівською «Просвітою» зібрання спадщини поета (1994–1997 рр.): «Треба мати тверде переконання, що твоя Правда за тобою. Тому пам'ятай: з тобою можуть учинити фізичну розправу, але моральна перемога – за тобою. Ті, що переслідують тебе, тримають Україну в колоніальному ярмі шляхом страшного терору, геноциду, нищення найкращих синів України. На твоєму ж прапорі – вільна Україна з вільними громадянами, держава, в якій не буде соціального визиску і національного гніту. Отже, борючись із темрявою, ти несеш своєму народові світло правди»²⁷.

У тоталітарній імперії, що перетворювала народ на «масу», нівелюючи особистість як щось ефемерне, фактично неіснуюче, дисиденти відкрито заявляли про своє природне право бути українцем і вільною людиною. «Екзистенційна спонука людського еґо»,

²³ Там само. С. 382.

²⁴ Там само. С. 441.

²⁵ Калинець І. О. Повне зібрання творів : у 8-ми т. Львів : СПОЛОМ, 2013. Т. 7. Кн. 1. 528 с. С. 39.

²⁶ Колошук Н. Г. Табірна проза в парадигмі постмодерну : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2006. 500 с. С. 360.

²⁷ Стус В. С. Твори : у 6 т., 9 кн. Львів : Просвіта, 1994. Т. 4. 545 с. С. 399.

прагнення автора «самоототожитися, самоідентифікуватися» (Л. Тарнашинська), заявити про свою національну ідентичність, задекларовані в їх документалістиці, означають не тільки правдоборчу етику буття, але й моральний образ мистецького слова, оприявнюють сакральне поле національної ідентичності загалом, що її в одному з листів (від 29. 10. 1977 р.) узагальнив В. Стус: «Моя поезія, мої переклади чи літературні статті – то грішне заняття. Обов'язки сина народу, відповідального за цей народ – єдині обов'язки»²⁸.

Дисиденти реалізували філософію національної ідеї, яка, за словами О. Забужко, «стремить до перетікання в практично-політичну сферу: споконвічно-людське “хто я? ”, чи, стосовно до спільноти, “хто ми? ”, необхідно породжує з себе і “що я повинен робити?”»²⁹. Без цієї складової людина, як вважав І. Франко, неминуче робиться «неповною», «уломною»: «Все, що йде поза рамки нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеями раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації»³⁰. Апологетизована дисидентами національна ідея, що наскрізно пронизує їх художню творчість і публіцистичну діяльність, маючи багато точок перетину із Франковою концепцією, знаменує духовний зв'язок із нацією, її проблемами, сподіваннями.

Висновки. Підсумовуючи, можна констатувати, що документалістика митців-нонконформістів належить до вагомих духовних набутоків, оскільки вона представлена вельми «інформативно, аналітично, з широким історичним та інтелектуальним діапазоном, високим емоційним тонутом та моральним надзавданням», а для художнього поступу має незаперечне «екзистенційне значення»³¹. Ці джерела, в яких риторика органічно толерується з глибокою аналітикою, містять неоціненний для національного усамостійнення досвід, надто коли йдеться про умови несвободи або ж суспільно-історичної чи громадсько-культурної стагнації. Сьогодні очевидно, що ретельне прочитання життєпису українських поетів-дисидентів як «націєтворчого імперативу і художньої сповіді» (слова Н. Мафтин щодо підставових вартостей українського письменства) видається нам актуальним не тільки у зв'язку з літературознавчою проблемою ширшого й ґрунтовнішого вивчення означеного ракурсу їх творчої біографії, але й із практичною потребою зняти ті суперечності, що виникли у так званому постмодерному соціумі, яким нині є Україна. З'ясування ж ідейно-змістових векторів документалістики поетів-нонконформістів дозволяє внести істотні доповнення й корективи до їх творчої біографії, а також до історії інакодумства в Україні загалом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Арендт Х. Люди за темних часів. Київ : Дух і Літера, 2008. 318 с.

Галич О. А. Документальна література та глобалізаційні процеси у світі : монографія. Луганськ : Резников В. С., 2013. 264 с.

Жулинський М. Г. Самозахистом йому було слово // Сапеляк С. Є. І каміння те стало хлібами... : у 3-х т. Харків : Майдан, 2011. Т. 3 : Спогади, листування, нотатки із щоденника. С. 7–14. С. 11.

Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст. Київ : Основи, 1993. 126 с.

²⁸ Стус В. С. Твори : у 6 т., 9 кн. Львів : Просвіта, 1997. Т. 6 (додатковий). Кн. 2 : Листи до рідних. 262 с.

²⁹ Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст. Київ : Основи, 1993. 126 с.

³⁰ Франко І. Я. Збір. творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45. 574 с.

³¹ Коцюбинська М. Х. Історія, оркестрована на людські голоси. Екзистенційне значення художньої документалістики для сучасної української літератури. Київ : ВД «Киево-Могилянська академія», 2008. 70 с.

Зіновська А. Відкрите листування письменників – як вияв авторської свідомості в умовах тоталітаризму. *Київська старовина*. 2004. № 2. С. 86–90. С. 90.

Ільницький М. М. Цілюща сила полинової гіркоти. URL: <https://kameniar.lnu.edu.ua/?p=5130> (дата звернення: 15. 04. 2020).

Калинець І. О. Повне зібрання творів : у 8-ми т. / упор. І. М. Калинець. Львів : СПОЛОМ, 2012–2014.

Колошук Н. Г. Табірна проза в парадигмі постмодерну : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2006. 500 с.

Конончук Т. І. Вручено премію імені Ірини Калинець. *Літературна Україна*. 2015. 02 квітня.

Коцюбинська М. Х. «Зафіксоване і нетлінне» : Роздуми про епістолярну творчість. Київ : Дух і Літера, 2001. 300 с.;

Коцюбинська М. Х. Історія, оркестрована на людські голоси. Екзистенційне значення художньої документалістики для сучасної української літератури. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. 70 с. С. 17.

Коцюбинська М. Х. Література факту : між «великою» і «малою» зонами. *Березіль*. 2006. № 9. С. 157–173.

Лицар Свободи : до 75-річчя від дня народження Івана Сокульського. URL: <http://biography.nbuv.gov.ua/data/data/bibliogr/2767.pdf> (дата звернення: 23. 01. 2020).

Мазоха Г. С. Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття : жанрово-стильові модифікації : монографія. Київ : Міленіум, 2006. 344 с.

Микулин А. О. Концентраційні табори в Советському Союзі. Листи в'язнів з Мордовії. URL: <https://nemaloknig.net/read-74835/?page=45#booktxt> (дата звернення: 21. 04. 2020).

Райбедюк Г. Б. Антропологічні виміри документалістики Ірини Калинець. *Філологічні діалоги* : збірник наукових праць. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2020. Вип. 7. С. 67–77. С. 69.

Райбедюк Г. Б. Вивчення творчості українських поетів-дисидентів : навчально-методичний посібник. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2012. 540 с. С. 108.

Рарицький О. А. Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників) : монографія. Київ : Смолоскип, 2016. 488 с.

Саган В. На вістрі тривоги : тайна сьома творчості Степана Сапеляка // Сапеляк С. І каміння те стало хлібами... : У 3 т. Харків : Майдан, 2011. Т. 2 : Есеї, рецензії, статті. С. 3–10. С. 7.

Справа Василя Стуса : Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР / уклад. В. Кіпіані. Харків : Віват, 2019. 688 с.

Справа Василя Стуса : Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР / уклад. В. Кіпіані. Харків : Віват, 2019. 688 с. С. 682.

Стус В. С. Твори : у 6 т., 9 кн. Львів : Просвіта, 1994. Т. 4. 545 с. С. 399.

Стус В. С. Твори : у 6 т., 9 кн. Львів : Просвіта, 1997. Т. 6 (додатковий). Кн. 2 : Листи до рідних. 262 с. С. 125.

Франко І. Я. Зібр. творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45. 574 с. С. 404.

REFERENCES

Rarytskyi O. A. Partytury tekstu i dukhu (Khudozhno-dokumentalna proza ukrainiskykh shistdesiatnykiv) [Scores of text and spirit (Art and documentary prose Ukrainian sixties)] : monohrafiia. Kyiv : Smoloskyp, 2016. 488 s. [in Ukrainian].

Raibediuk H. B. Antropolohichni vymiry dokumentalistyky Iryny Kalynets [Anthropological measurements of the documentary by Irina Kalinets]. *Filolohichni dialohy* : zbirnyk naukovykh prats. Izmail : RVV, 2020. Vyp. 7. S. 67–77 [in Ukrainian].

Kotsiubynska M. Kh. Istoriiia, orkestrovana na liudski holosy. Ekzystentsiine znachennia khudozhnoi dokumentalistyky dlia suchasnoi ukrainskoi literatury [A story orchestrated on human voices. Existential significance of art fiction for modern Ukrainian literature]. Kyiv : VD «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2008. 70 s. [in Ukrainian].

Zhulynskyi M. H. Samozakhystom yomu bulo slovo [Self-defense was his word] // Sapeliak S. Ye. I kaminnia te stalo khlibamy... : u 3-kh t. Kharkiv : Maidan, 2011. T. 3 : Spohady, lystuvannia, notatky iz shchodennyka. S. 7–14 [in Ukrainian].

Halych O. A. Dokumentalna literatura ta hlobalizatsiini protsesy u sviti [Documentary literature and globalization processes in the world]: monohrafiia. Luhansk : Reznykov V. S., 2013. 264 s. [in Ukrainian].

Kotsiubynska M. Kh. «Zafiksovane i netlinne» [Fixed and Inaccurate": Reflection on epistolary creativity]: Rozdumy pro epistoliaru tvorchiist. Kyiv : Dukh i Litera, 2001. 300 s. [in Ukrainian].

Kotsiubynska M. Kh. Literatura faktu : mizh «velykoiu» i «maloiu» zonamy [Literature of fact: between the "big" and "small" zones]. *Berezil*. 2006. № 9. S. 157–173 [in Ukrainian].

Mazokha H. S. Ukrainskyi pysmennytskyi epistoliarui druhoi polovyny KhKh stolittia : zhanrovo-stylovi modyfikatsii [Ukrainian writing epistolary of the second half of the twentieth century: genre-style modifications] : monohrafiia. Kyiv : Milenium, 2006. 344 s. [in Ukrainian].

Kalynets I. O. Povne zibrannia tvoriv [Complete works] : u 8-my t. / upor. Kalynets I.M. Lviv : SPOLOM, 2012–2014 [in Ukrainian].

Sprava Vasyliia Stusa : Zbirka dokumentiv z arkhivu kolyshnoho KDB URSR [The case of Vasyl Stus: A collection of documents from the archive of the former KGB of the Ukrainian SSR] / uklad. V. Kipiani. Kharkiv : Vivat, 2019. 688 s. [in Ukrainian].

Arendt Kh. Liudy za temnykh chasiv [People in the Dark Times]. Kyiv : Dukh i literatura, 2008. 318 s. [in Ukrainian].

Inytskyi M. M. Tsiliushcha syla polynovoi hirkoty [Healing Power of Polen Bitterness]. URL: <https://kameniar.lnu.edu.ua/?p=5130> (data zvernennia: 15. 04. 2020) [in Ukrainian].

Sahan V. Na vistri tryvohy : taina soma tvorchosti Stepana Sapeliaka [On the point of alarm: the secret of the seventh work of Stepan Sapelyak] // Sapeliak S. I kaminnia te stalo khlibamy... : U 3 t. Kharkiv : Maidan, 2011. T. 2 : Esei, retsenzii, statii. S. 3–10 [in Ukrainian].

Raibediuk H. B. Vychennia tvorchosti ukrainskykh poetiv-dysydyntiv [Study of the work of Ukrainian dissident poets] : navchalno-metodychnyi posibnyk. Izmail : RVV IDHU, 2012. 540 s. [in Ukrainian].

Kalynets I. O. [Complete works] : u 8-my t. Lviv : SPOLOM, 2013. T. 7. Kn. 1 : Bez zaborola : statii, zaiavy, vystupy. 528 s. S. 428–431 [in Ukrainian].

Kononchuk T. I. Vrucheno premiiu imeni Iryny Kalynets [Awarded the Irina Kalinets Prize]. *Literaturna Ukraina*. 2015. 02 kvitnia [in Ukrainian].

Zinovska A. Vidkryte lystuvannia pysmennykiv – yak vyiv avtorskoi svidomosti v umovakh totalitaryzmu [Open correspondence of writers – as a manifestation of author's consciousness in the conditions of totalitarianism]. *Kyivska starovyna*. 2004. № 2. S. 86–90 [in Ukrainian].

Mykulyn A. O. Kontsentratsiini tabory v Sovietskomu Soiuzi. Lysty v'iazniv z Mordovii [Concentration camps in the Soviet Union. Letters from prisoners from Mordovia]. URL: <https://nemaloknig.net/read-74835/?page=45#booktxt> (data zvernennia: 21. 04. 2020) [in Ukrainian].

Lytsar Svobody : do 75-richchia vid dnia narodzhennia Ivana Sokulskoho [Knight of Liberty: on the 75th anniversary of the birth of Ivan Sokulsky]. URL:

<http://biography.nbuv.gov.ua/data/data/bibliogr/2767.pdf> (data zvernennia: 23. 01. 2020) [in Ukrainian].

Stus V. S. Tvory [Works] : u 6 t., 9 kn. Lviv : Prosvita, 1994. T. 4. 545 s. [in Ukrainian].

Koloshuk N. H. Tabirna proza v paradyhmi postmodernu [Camp prose in the postmodern paradigm] : monohrafiia. Lutsk : RVV «Vezha» Volynskoho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrainky, 2006. 500 s. [in Ukrainian].

Stus V. S. Tvory [Works] : u 6 t., 9 kn. Lviv : Prosvita, 1997. T. 6 (dodatkovyi). Kn. 2 : Lysty do ridnykh. 262 s. [in Ukrainian].

Zabuzhko O. S. Filosofiia ukrainskoi idei ta yevropeyskyi kontekst [Philosophy of Ukrainian idea and European context]. Kyiv : Osnovy, 1993. 126 s. [in Ukrainian].

Franko I. Ya. Zibrannia tvoriv [Collection of works] : u 50 t. Kyiv : Naukova dumka, 1986. T. 45. 574 s. [in Ukrainian].

Raibedyuk G. National-centric dominants of documentary documentation of Ukrainian dissident poets.

The article elucidated the ideological and informative dominants of the documentary of Ukrainian dissident poets, revealed their conditionality on the socio-political situation in Ukraine from the period 1960-70 s. The links of the factual text with the ethics of being a generation of nonconformists in the conditions of the communist regime are specified, reliable information about the human rights movement and literary process in the conditions of totalitarianism, the practice of fabricated courts over the Ukrainian intellectual elite is decoded. The main attention is focused on the characterization of the national centric vectors of open correspondence by Vasily Stus and Irina Kalinets, its mental suggestibility and social significance are justified, factual and psychological plans are emphasized. It has been proved that the semantic field of open letters of dissidents (individual and collective) is structured by a cross-cutting national and, at the same time, existential problem. Open letters of dissidents are considered as informative, analytical texts with a wide historical and intellectual range, high emotional-exposing pathos and moral imperatives. The thematic spectrum of the analysed documentation is adjusted with a fundamentally unchanged national environmental ethos; her ideological and informative dominant is recognized as the writer's mobility and stoicism in upholding the right of people to have their own state, language, culture, in his responsibility for preserving the national «I» – personal and universal. In the stagnant period of Ukrainian history, dissidents in statements, protest letters, letters of appeal, as well as in artistic work, showed the flow of the philosophy of the national idea into the almost political sphere, making tangible progress towards the civil society of the Ukrainian nation.

Key words: nonconformism, dissidents, documentary, open letter, dominant, nation-centeredness, imperative, text.